

Халқаро амалиётда банк назоратининг илмий-назарий асослари.

Магистратура
мутахассисликлари: 5A230702 – Банк ҳисоби ва аудит;

Маълумки, халқаро амалиётда банклар фаолияти устидан назоратнинг етарлилиги ва самарадорлиги халқаро амалиётда банк тизими барқарорлигини таъминлаш ва халқаро амалиётда банкларга бўлган ишончни мустаҳкамлашнинг асосий омилидир.

Кредит ташкилотларининг, айниқса халқаро амалиётда банкларнинг таназзулга учраш хавфининг юқорилиги халқаро амалиётда банк фаолияти назоратининг узлуксиз амалга оширилиши шартлигини тақозо қилади.

Фақат кучли халқаро амалиётда банк назоратигина иқтисодиётнинг қон томири ҳисобланмиш халқаро амалиётда банк-молия тизимининг барқарор фаолият кўрсатишини, иқтисодий инқирозларнинг олди олинишини, хусусий капитал кенг жалб қилинишини, хорижий инвесторларнинг мамлакат халқаро амалиётда банк-молия тизимига ишончи янада оширилишини таъминлайди.

Халқаро амалиётда банк назоратининг мамлакатнинг иқтисодий-ижтимоий ҳаётида муҳим аҳамият касб этишини инобатга олган ҳолда, халқаро амалиётда банк назорати тушунчаси, унинг мақсадлари ва функциялари, элементлари ва шаклларига оид илмий ва назарий қарашларни маълум даражада тизимга солган ҳолда таҳлил қилиш бугунги кунда долзарб аҳамиятга эга.

Диссертация ишининг мақсади ва вазифалари. Халқаро амалиётда банк назорати – давлат томонидан халқаро амалиётда банк-молия тизимининг барқарор фаолият кўрсатишини таъминлаш, омонатчилар, кредиторлар ва мижозларнинг манфаатларини ҳимоя қилишга қаратилган фаолият йўналиши ҳисобланади.

Иқтисодчи олим М.А.Котляров халқаро амалиётда банк назоратига давлатнинг энг асосий иқтисодий ва ижтимоий функцияси сифатида қараб,

унинг асосий мақсадлари омонатчилар манфаатларини ҳимоя қилиш ва халқаро амалиётда банк тизими барқарорлигини таъминлашдан иборат эканлигини таъкидлайди.

Давлатнинг халқаро амалиётда банк назорати соҳасидаги сиёсатини давлат идоралари томонидан амалга оширилишига идоравий халқаро амалиётда банк назорати сифатида қаралади. Идоравий халқаро амалиётда банк назорати махсус ваколатлар билан таъминланган давлат органи, одатда давлатнинг марказий халқаро амалиётда банки томонидан амалга оширилади.

Шунингдек, халқаро амалиётда банк назоратининг ноидоравий тури ҳам мавжуд бўлиб, бунда халқаро амалиётда банк фаолияти устидан назорат мустақил аудиторлик ташкилотлари томонидан амалга оширилади.

Идоравий назоратнинг асосий мақсади омонатчилар ва кредиторлар манфаатларини ҳимоя қилишдан иборат бўлса, ноидоравий назоратнинг мақсади барча фойдаланувчилар учун кредит ташкилотларининг молиявий ҳисоботлари ҳаққонийлиги тўғрисида ахборот бериш ҳисобланади.

Г.Г.Фетисов халқаро амалиётда банк назорати ҳамда халқаро амалиётда банклар фаолиятини тартибга солиш тушунчалари бир хил маънони англатишини таъкидлаган. Унга кўра, халқаро амалиётда банк назоратининг, биринчидан, халқаро амалиётда банк фаолиятининг давлат томонидан тартибга солиш соҳаси ва инструментларини ўз ичига олиши, иккинчидан, халқаро амалиётда банк тизими тузилмасини ҳам сон, ҳам сифат жиҳатидан тартибга солиши, шунингдек кредит институтлари жорий фаолиятини ташкилий ҳамда иқтисодий томонларини, шу жумладан таваккалчиликларни бошқариш тизими билан боғлиқ қарорлар қабул қилишга оид фаолиятни тартибга солишда қатнашиши туфайли халқаро амалиётда банк фаолиятини тартибга солишни англатади.

Мазкур функция халқаро амалиётда банк назорати бўйича махсус ваколатли органнинг халқаро амалиётда банк тизимини шакллантириш ва барқарорлигини таъминлаш учун кредит ташкилотларига нисбатан тартибга солиш нормалари ва талаблари билан таъминланганлигини назарда тутди.

Халқаро амалиётда банк назорати функциялари. Бу борада Г.Г.Фетисов халқаро амалиётда банк назоратининг учта – олдини олиш (превентив), хабар бериш ва текшириш функцияларини ажратиб кўрсатади:

1. Олдини олиш (превентив) функцияси кредит ташкилотларининг халқаро амалиётда банк соҳасига кириб келиш жараёнларини ва улар фаолиятини тартибга солиш бўйича халқаро амалиётда банк назоратида махсус инструментларнинг мавжудлигини кўрсатади.

2. Хабар бериш функцияси халқаро амалиётда банклар фаолиятида салбий тенденцияларни ўз вақтида аниқлаш имконини берувчи ташхис кўйиш ва ҳаракат қилиш инструментларининг мавжудлигини аниқлатади. Мазкур функция халқаро амалиётда банк назорати бўйича махсус ваколатли органга ҳамда бевосита халқаро амалиётда банкка юзага келаётган муаммолар тўғрисида хабар беради ва уларни фаол ҳаракат қилишга чорлайди. Ушбу функцияни амалга ошириш учун халқаро амалиётда банк назорати бўйича махсус ваколатли орган кредит ташкилотлари молиявий ҳолатини мониторинг қилиш бўйича махсус ахборот таҳлилий тизимга ҳамда кредит ташкилотлари фаолиятига назорат тартибида аралашиб имконини берувчи чора-тадбирлар тизимига эга бўлиши лозим.

3. Текшириш функцияси тартибга солувчи нормалардан четга чиқиш ҳолатларини, уларнинг юзага келиш сабабларини аниқлаш, кредит ташкилоти ҳамда халқаро амалиётда банк назорати бўйича махсус ваколатли органнинг муаммоларни олдини олиш ва уларни бартараф этиш бўйича ҳаракатларининг самарадорлигини аниқлашга қаратилган. Ушбу функциянинг асосий инструменти – бу жойларда ўтказиладиган текширишлар услуги.

Халқаро амалиётда банк назорати мақсадлари. О.И.Лаврушинанинг фикрига кўра, турли мамлакатларда халқаро амалиётда банк назорати бўйича миллий тизимлар турлича шаклланган бўлса-да, уларнинг барчаси учта асосий мақсадга йўналтирилган:

1. Пул ва молиявий барқарорликни таъминлаш, яъни халқаро амалиётда банкларнинг халқаро амалиётда банкрот бўлишининг олдини олиш ва уларни соғломлаштириш бўйича чоралар кўриш;
2. Активлар сифатини ошириш ва потенциал хатарларни камайтириш эвазига халқаро амалиётда банк тизими самарадорлигини ошириш;
3. Омонатчилар манфаатини ҳимоя қилиш.

Халқаро амалиётда банк назорати бўйича миллий тизимларнинг макро ва микроёндашувда мақсадларининг умумийлигини кузатиш мумкин

Диссертацияишнинг предмети ва объекти. фаолиятини ташкил этиш ва бошқаришни ўрганиш. Илмий ишнинг объекти сифатида мамлакатимиз банк тизими олинган.

Диссертацияишининг назарий ва методологик асослари. Диссертацияишининг назарий ва методологик асосларини Президентимиз И.А. Каримовнинг Фармон ва Қарорлари, асарлари, ҳуку-матимизнинг банк назорати фаолиятини ташкил қилиш ва ривожлан-тириш бўйича қабул қилган қарорлари, ҳамда ушбу соҳада изланиш олиб бораётган иктисодчи олим ва мутахассисларнинг ўрганилаётган мавзу борасидаги фикр, ғоя ва илмий изланишлари ташкил этади.

Диссертация ишининг тузилиши. Мазкур иш кириш қисми, уч боб, хулоса, фойдаланилган адабиётлар рўйхатидан иборат.

Диссертация ишининг **биринчи** бобида Ўзбекистонда банк назорати асослари ҳамда хориж тажрибаси ўрганилган.

Диссертация ишининг **иккинчи** бобида Халқаро амалиётда банк назоратини ташкил этиш таҳлил қилинди.

Диссертация ишининг **учинчи** бобида Халқаро амалиётда банк назорати тажрибалари ва Ўзбекистон банк тизимида уни жорий этиш таклиф ва мулохазалар ўрганилди.

. Ушбу ёндашувларнинг умумий мезонлари ҳамда ўзаро солиштирма таҳлили жадвалда келтирилган.

ЖАДВАЛ

Мезонлар	Макроёндашувда	Микроёндашувда
Қисқа муддатли мақсади	Тизимдаги салбий жараёнларни чегаралаш	Алоҳида кредит ташкилотларидаги салбий жараёнларни чегаралаш
Узоқ муддатли мақсади	Ялпи ички маҳсулот камайишининг олдини олиш	Омонатчилар ва кредитлар (мижозлар) манфаатларини ҳимоя қилиш
Хатар таърифи модели	Эндоген (қисман)	Экзоген
Ташкилотлар ўртасидаги ўзаро боғлиқлик	Юқори	Тасдиқланмаган
Пруденциал назорат чораларини танланиши	Тизимдаги салбий жараёнларни баҳолаш асосида	Алоҳида кредит ташкилотларидаги таваккалчиликларни баҳолаш асосида

Халқаро амалиётда банк назорати элементлари. Халқаро амалиётда банк назорати мақсад ва вазифаларининг тегишли тарзда амалга оширилиши кўп жиҳатдан унинг тизимли ташкил қилинишига боғлиқдир.

О.И.Лаврушин халқаро амалиётда банк назорати учта услубда: лицензиялаш, яъни халқаро амалиётда банкни очиш учун махсус рухсатнома бериш, масофадан назорат қилиш ва жойига чиқиб текшириш орқали амалга оширилишини кўрсатиб ўтган. Унга кўра, мамлакат конституцияси, кредит ташкилотлар ҳамда улар билан параллел равишда фаолият юритувчи молиявий ва номолиявий институтлар фаолиятини тартибга солувчи қонунлар давлат томонидан халқаро амалиётда банк фаолиятини тартибга солиш воситалари бўлиб ҳисобланади. О.И.Лаврушин ушбу воситаларга қонун ости ҳужжатлари, жумладан мамлакат президенти қарорлари, Ҳукумат қарорлари, вазирлик ва идоралар, хусусан халқаро амалиётда банк назорати бўйича махсус ваколатли орган томонидан чиқарилган меърий ҳужжатларни, шунингдек, Конституциявий суд қарорлари, Олий суд қарорлари, халқаро ҳуқуқ нормалари, мамлакатнинг халқаро шартномаларини ҳам киритади.

М.А.Котляров эса, тараққий топган давлатларда халқаро амалиётда банк назорати тизими халқаро амалиётда банкларни рўйхатга олиш ва рухсат (лицензия) бериш, масофадан назорат қилиш, жойига чиқиб текшириш, муаммоли халқаро амалиётда банклар билан ишлаш, халқаро амалиётда банкларни тугатиш услубларидан иборат эканлигини қайд этади.

Халқаро амалиётда банк назорати шакллари. Одатда халқаро амалиётда банк назорати марказий халқаро амалиётда банк томонидан ёхуд давлат томонидан ваколат берилган бошқа идора томонидан амалга оширилади.

Марказий халқаро амалиётда банкларни халқаро амалиётда банк назоратини амалга оширувчи асосий орган сифатида фаолият юритиши кўп жиҳатдан икки поғонали халқаро амалиётда банк тизимининг юзага келиши билан боғлиқ.

Баъзи мамлакатларда эса, халқаро амалиётда банк назорати бўйича махсус ваколатли орган функцияси парламентга ёки ҳукуматга бўйсунувчи, марказий халқаро амалиётда банкдан мустақил идорага юклатилади.

Халқаро амалиётда банк назоратини амалга оширувчи учинчи шакли марказий халқаро амалиётда банк ҳамда бошқа идоралар томонидан, биридан мустақил равишда амалга оширилади.

Халқаро амалиётда банк назоратининг биринчи шакли, яъни марказий халқаро амалиётда банк томонидан амалга оширилиши энг кўп баҳс-мунозараларга сабаб бўлмоқда. Бен Бернанке фикрига кўра, концептуал даражада халқаро амалиётда банк назоратининг марказий халқаро амалиётда банк томонидан амалга оширилиши керакли тўғрисидаги ҳамон давом этаётган баҳсларда асосан назорат самарадорлиги ва сабаблари эътибор марказида бўлиб келмоқда.

Бернанкенинг фикрича, макроиқтисодий сиёсатни амалга ошириш ҳамда халқаро амалиётда банклар фаолияти устидан назоратни олиб бориш функцияларининг битта идора томонидан амалга оширилиши манфаатлар зиддиятини келтириб чиқаради. Хусусан, Бернанке баъзи муаллифларга (Гудхарт ва Шойемейкер) мурожаат қилган ҳолда, агар маълум бир монетар чеклашлар бир қатор халқаро амалиётда банклар учун нохуш оқибатга олиб келса, назорат функциялари берилган Марказий халқаро амалиётда банк бундай чеклашларни қўлламаслиги ҳам мумкинлигини таъкидлайди.

Бернанке, макроиқтисодий сиёсат ҳамда назорат мақсадларининг ўзаро боғлиқлигидан келиб чиқиб, ушбу боғлиқлик ҳолатларини инобатга олишда ва қўллашда бир нечта регуляторга нисбатан ягона регулятор кўпроқ афзалликларга эга эканлигини ҳам қайд қилади.

Бернанке, бир қатор муаллифларнинг (Гудхарт, Мишкин, Хубрич ва Томсон) халқаро амалиётда банк назоратини ташкил қилиш шакллари самарадорлиги юзасидан билдирган фикрларини таҳлил қилган ҳолда, назорат функциясини амалга ошириш оқибатида шакллантириладиган (тўпланадиган) маълумотлар Марказий халқаро амалиётда банкка пул-кредит сиёсатини ва бошқа функцияларини амалга оширишда фойдали бўлса, бунда назорат функцияларининг Марказий халқаро амалиётда банкка берилиши самарали эканлигини ҳамда фикрлар ва ҳаракатларнинг битта фаолиятга

йўналтирилиши, махсус экспертлар малакасини ривожлантирилишидан кўриладиган наф юқори бўлса, бунда назорат функцияси алоҳида идора томонидан амалга оширилиши самарали деган фикрга келади.

Халқаро амалиётда банк назоратини ташкил қилиш шакллари хусусида юқорида билдирилган фикрларни умумлаштирар эканмиз, унинг кўп жихатдан ҳар бир давлатдаги халқаро амалиётда банк тизимининг шаклланиши тарихи, унинг мураккаблиги ҳамда қонунчилик хусусиятлари билан боғлиқ деган фикрга келамиз. Мамлакатлардаги сиёсий тизимлар, халқаро амалиётда банк ва молия тизимлари, назорат мақсадлари бир-биридан фарқ қилар экан, ҳеч бир институционал тизим барча ҳолатлар учун энг мақбул ечим бўлиб хизмат қила олмайди.

Бунинг устига, халқаро амалиётда банк фаолиятининг иқтисодий муносабатларнинг барча турлари ҳамда йўналишлари билан ҳамбарчас боғлиқлиги унинг фаолиятини фақатгина маълум бир идора томонидан тартибга солинишига имкон бермайди. Бозор муносабатларининг ривожланиши, бозор иқтисодиёти инфратузилмасининг мукамаллашиб бориши халқаро амалиётда банк назоратини ташкил қилиш шаклларига ҳам ўз таъсирини кўрсатмай қолмайди.

Шундай қилиб, халқаро амалиётда банк назорати шакли ҳар бир мамлакатнинг ўзига хос бўлган шарт-шароитидан келиб чиқади ва худди шу шарт-шароитларнинг ўзгаришига мос равишда ривожланиб боради.

Халқаро амалиётда банк назоратининг ҳуқуқий асослари. Аввал таъкидлаганимиздек, халқаро амалиётда банк назоратининг ҳуқуқий асосларини, биринчи навбатда, назорат объекти ва субъектлари, халқаро амалиётда банк назоратини амалга ошиувчи органлар функциялари ва ҳуқуқларини белгиловчи қонун ҳужжатлари ташкил қилади.

Халқаро амалиётда банк назорати механизмлари ва инструментларининг ҳуқуқий асослари назорат қилувчи органлар томонидан чиқариладиган норматив-ҳуқуқий ҳужжатлардан иборат.

Халқаро амалиётда банк назорати ҳуқуқий базасининг асоси бўлиб халқаро амалиётда банк фаолиятини тартибга солувчи қонунчилик ҳужжатлар ҳисобланади. Аксарият мамлакатларда “Марказий халқаро амалиётда банк тўғрисида”ги, “Халқаро амалиётда банклар ва халқаро амалиётда банк фаолияти тўғрисида”ги, “Валютани тартибга солиш тўғрисида”ги, “Акциядорлик жамиятлари тўғрисида”ги, “Қимматли қоғозлар бозори тўғрисида”ги қонунлар халқаро амалиётда банк фаолиятини тартибга солувчи асосий қонунлар ҳисобланади.

Халқаро амалиётда банк фаолиятини идоравий тартибга солиш Марказий халқаро амалиётда банк, вазирликлар ва идоралар меъёрий-ҳуқуқий ҳужжатлари асосида амалга оширилади. Марказий халқаро амалиётда банк халқаро амалиётда банк соҳасига кириш, ундан чиқиш, халқаро амалиётда банк фаолиятини амалга ошириш, таваккалчиликларни бошқариш борасидаги барча кредит ташкилотлари учун мажбурий бўлган талабларни ўрнатади.

Тижорат халқаро амалиётда банклари акциядорлари умумий йиғилиши ҳамда кегашлари томонидан ўзини-ўзи назорат қилиш тамойили асосида ишлаб чиқиладиган ички сиёсатлар, тартиб ва таомиллар ҳам ҳар бир халқаро амалиётда банк фаолиятини ҳуқуқий жиҳатдан тартибга солувчи ҳужжатлардир